ТРАКИЙСКИТЕ И РИМСКИТЕ МОНЕТИ, СЕЧЕНИ В ОДЕСОС

Иван Попов

Abstract: *The year 572 BC is thought to be the year of the foundation of Odessos. Thanks to its favorable location on the western coast of the Black Sea, in the first years, the town began to grow and develop. During the IV century BC, the first coins from Odessos began being be minted. They were Thracian of a Greece type. At that time the Black Sea towns were hellenized. Later there was a change in the type of the coins, influenced by the march of Alexander the Great and the entry of the Roman Republic, later – an empire, on the Balkan peninsula. There were short periods when the mint of Odessos temporary interrupted its work and permanently stopped functioning around 268. Odessos was a thriving city with streets, fortress wall, thermal baths. In the old part of Varna, also called the Greek Quarter, the remains of the old Odessos are still seen, and during excavations, more are found. In the Antiquity, the port was important for development of trade with other cities. We distinguish several types of coins, minted in Odessos: two main types, Thracian, Roman autonomous, and Roman colonial. The coins from Odessos, as from other cities, existed and are of interest among the numismatists*.

Keywords: *Odessos, coins, Antiquity, port, Thracian*

Исторически сведения за Одесос: За най-вероятна година на основаването на град Одесос се приема 572 г. пр. Хр. Одесос е основан от милетските гърци, които преди това са основали Аполония на южното Черноморско крайбрежие около три десетилетия по-рано. Иначе население из областта на днешна Варна има много преди идването на милетските гърци. Виждали сме намерените антични накити и съдове от Варненския халколитен некропол – най-старото обработено злато в света. По българското черноморско крайбрежие има основно две вълни на заселване: от гърците от Милет и от Мегара. През елинистическата епоха Одесос, както и другите крайбрежни градове, се развива бързо. Основен поминък на населението е риболовът и търговията. Първо се заселват траките, които през IV в. пр. Хр. са елинизирани. Гръцкото влияние става по-осезаемо след Филип Македонски, бащата на Александър Велики. От 15 г. пр. Хр. Одесос е част от Римската империя, а през 12 г. става основно пристанище на провинция Мизия. След I в. сл. Хр., когато Одесос е завладян от римляните, той станал един от най-значителните черноморски градове, с процъфтяваща култура и изкуство (8). Из Балканския полуостров градовете по римско време са имали известна автономия. Забелязва се и при монетите, когато император Октавиан Август е изобразяван заедно с цар Реметалк I, а Тиберий – с Рематалк II. Към края на II в., началото на III в., са построени Римските терми, сега една от забележителностите на град Варна. До VI в. Одесос преживява нов разцвет, когато е превърнат в голям християнски център – седалище на епископ. В началото на VII в. тук нахлули авари и славяни и опустошили Одесос напълно (8). Към идването на княз Аспарух (681-700/701 г.) по земите на Добруджа и Лудогорието, вече е бил преименуван на Варна. Градът Одесос е разрушен и на негово място се възражда Варна. В Одесос се сключва мирният договор между император Теодосий II и Атила през 447 г. На тракийските и колониалните римски монети се е изписвал „Одесейтон“. Варненското нумизматично дружество носи това име.

Снимка 1. *Част от Римските терми във Варна*

При Аспарух, край Варна е имало изграден вал, който днес наричаме Аспарухов. По време на основаването на Дунавска България от княз Аспарух, град Варна не е бил в пределите на България. Той остава в пределите на Източната Римска империя, позната като Византия до княз Кардам (777-802 г.). Дотогава не сме имали излаз на Черно море, въпреки че териториите около крайбрежието са били в пределите на Първото българско царство. Със сигурност при княз Кардам градът е влизал в пределите на Първата българска държава. Споменава се и в хрониките малко преди възкачването на княз Кардам, където пише, че княз Паган е бил убит от слугите си край река Варна. Сега не съществува такава река, но е дала името на града.

Първите тракийски монети: Първите тракийски и гръцки монети се появяват през VI в. пр. Хр. От тракийските и гръцките монети има сребърни и златни. Крайбрежният район е заселен най-рано. По Черноморското крайбрежие възникват първите тракийски градове, по-късно елинизирани. Освен Одесос, собствено монетосечене има в античните тракийски градове по Черноморското крайбрежие: Аполония (Созопол), Месембрия (Несебър), Анхиало (Поморие), Дионисопол (Балчик), както и в намиращите се в пределите на Република Румъния Калатис (Мангалия), Томи (Констанца) и Истрос (в делтата на р. Дунав). От изброените градове най-стар е Аполония – последното десетилетие на VII в. пр. Хр., т. е. е основан от Анаксимандър (Анаксандър) с около 35 г. преди Одесос. Първите Аполонийски монети са от V в. пр. Хр. и са с изображение на Горгона-Медуза, а на по-късните има котва. По крайбрежието на Егейско море също възникват ранни градове, които имат собствено монетосечене, като Абдера и Маронея. Поради оскъдните сведения за Одесос през ранните години основно се осланяме на малкото надписи и откритите монети.

Отначало се използват тракийски монети, сечени в други градове, а от средата на IV в .пр. Хр. – собствени. Тракийските и гръцките монети са оболи, драхми и тетрадрахми. В Одесос е имало монетарница, но не е известно точно къде е била. Обикновено античните монети от зората на монетосеченето са били с изображение на божество, почитано в района, със сцена от митологията на народа или с някакъв характерен обект за града. Тракийските и гръцките монети се отличават със своята красота и изящество. Показател за силна и стабилна държава е било качеството на монетите. Римските монети са денари, а по-късно антониани. Впоследствие при Римската империя, например при монетите от III в., когато са „войнишките императори“ и те често се сменят на престола, се забелязва влошаване на качеството. Трудно се намират монети в добро качество от втората половина на III в. От друга страна погледнато има императори, които съвсем за кратко са били на престола и техните монети трудно се намират и са скъпи. При монетите се забелязва намаляване на грамажа, процента на благородния метал (сребро, много рядко злато), дори някои антониани са само посребрени. При гръцките и тракийските си личи по-доброто качество на изработка при стабилни времена, наличието на повече сребърни тетрадрахми с висок процент сребро, правилната форма.

Тракийските монети от Одесос: Най-старите тракийски монети, сечени в Одесос, са с легналия бог Дарзалас. Монетообращението в античния Одесос започва към края на VI, началото на V в. пр. Хр. В Одесос жителите са почитали Дарзалас – богът на подземния свят, който носи благодат. Затова на монетите е изобразяван полулегнал с привързана коса или с шапка, приличаща на кошница, която се нарича „калатос“ държащ рога на изобилието в едната си ръка, а с другата – фиала (2)..

Снимка 2. *Монета от IV в. пр. Хр. от Одесос с полегналия бог Дарзалас*

Снимка 3. *Тетрадрахма от Одесос II в. Пр. Хр.*

Първите монети са били малки с големина на драхма. По-късно при повишаване на жизнения стандарт на града се секат дидрахми и тетрадрахми. Дори има и сребърни монети. Лицето на изобразения бог Дарзалас е оградено с кичури коса, падащи надолу. Средната част на челото е била моделирана като по-изпъкнала. Очите са засенчени от издутата част на челото и дебелите вежди. Това придава сериозен израз на лицето. Скулите са подчертани остро – те започват непосредствено под окото. Зад ноздрата е моделирана една дебела бръчка. Носът образува една права с линията на челото. Брадата е с не много дълги косми. Косата е привързана с един венец, състоящ се от тънък обръч, около който е увита тясна лента плат (1).

В чест на бог Дарзалас е издигнат голям храм и са се провеждали ежегодни тържествени процесии и спортни състезания, наречени Дарзалеи. Античният историк Йорданес пише, че по време на обсадата на Одесос в 347 пр. Хр. от цар Филип II Македонски срещу войската му излезли жреци на Дарзалас, облечени в бели дрехи. Одесос има собствено монетосечене от средата на IV в. пр. Хр. до 72 г. пр. Хр. Основните монети са драхмите, а има и тетрадрахми, подобни на тези на Александър Македонски и собствени. Изработени са от мед, бронз и сребро. Одесоските тетрадрахми от собствен тип не са рядкост (Снимка 3).

Примери с аналогични надписи, издаващи специалното предназначение на тези монети, намираме и в монетосечането на други градове в Тракия и Мала Азия. Така например Тасос и Маронея са отсекли след 168 г. пр. Хр. тетрадрахми със сходни надписи и изображения (1). Бог Дарзалас е идентичен със Серапис и Плутон. Сходни на монетите от Одесос с бог Дарзалас, полегнал в цял ръст, с атрибути, откриваме в статуята на Асклепий при Пирея и Праксител при Олбия (на северното черноморско крайбрежие). По-малко монети са намерени от II в. пр. Хр. От I в. пр. Хр. има много монети, които са различни. Те са с конник и са по-големи от първите най-разпространени драхми. С изследване на монетите от Одесос са се занимавали Игор Лазаренко, Евгени Паунов, Ставри Топалов и други. Първото изображение на тракийския бог – конник Херос се появява на монетите от Одесос от II-I в. пр. Хр.

Стандартът за парична единица през периода от III в. пр. Хр. до началото на I в. пр. Хр. е била тетрадрахмата на Александър Македонски. В продължение на много години тя се налага и е в обращение из тракийските градове, вече елинизирани. На монетите, сечени в Одесос през II-I в. пр. Хр., бог Дарзалас е изобразяван на кон. В монетосечането на Одесос има два типа монограми. При единия става дума за съкратеното градско име, а при другия – за монограм на монетен магистрат.

Монограмите върху автономните бронзовите монети на Одесос III-I в. пр. Хр. Монограмите на монетите показват кой е бил магистратът по това време и каква длъжност е заемал.

Снимка 4. *Монета от Одесос, I в. пр. Хр. с Тракийския конник*

Контрамарка 1 и 2, 281-275 г. пр. Хр.
Полулегнал бог, 300-250 г. пр. Хр.
Полулегнал бог, 300-250 г. пр. Хр.
Полулегнал бог с рог на изобилието, 250-200 г. пр. Хр.
Полулегнал бог с рог на изобилието, 250-200 г. пр. Хр.
Полулегнал бог с рог на изобилието, 250-200 г. пр. Хр.
Полулегнал бог с рог на изобилието, 250-200 г. пр. Хр.
Полулегнал бог с рог на изобилието, Деметра и Плутон от лицевата страна, около 200 г. пр. Хр.
Полулегнал бог с рог на изобилието, Аполон с дълги коси от лицевата страна,
II в. пр. Хр.
Конник, II в. пр. Хр.
Конник, II в. пр. Хр.
Конник, II в. пр. Хр.
Конник; полулегнал бог, Аполон с дълги коси от лицевата страна, II в. пр. Хр.
Полулегнал бог, Аполон с дълги коси от лицевата страна, II в. пр. Хр.
Конник ,II в. пр. Хр.
Конник; полулегнал бог, Аполон с дълги коси от лицевата страна, II в. пр. Хр.
Конник; полулегнал бог, Аполон с дълги коси от лицевата страна, II в. пр. Хр.
Полулегнал бог, Аполон с дълги коси от лицевата страна, II в. пр. Хр.
Конник II-I в. пр. Хр.

С монетите от Одесос се е търгувало и те са били в обращение и в съседните градове, които не са имали собствено монетосечене. Монетите от този тип (Снимка 4) обикновено са медни или от сплав с мед. Невинаги се намират в добро качество монети от I в. пр. Хр. Според Герасимов одесоските тетрадрахми с образа на Великия бог са сечени по-скоро по повод на някое тържество или спортно състезание в чест на този бог. Датират се някъде към II до началото на I в. пр. Хр. Според изследванията на Димитров и Върбанов монетите от Одесос са три типа:

- **Тип 1**, 300-250 г. пр. Хр., от който имаме само една монета, е най-ранният. Лице: глава на Персефона с обици, огърлица и пристегната с тения прическа, надясно. При някои печати има житни класове в прическата. Опако: Великият бог Плутон, полулегнал наляво върху надписана база, държи рог за пиене и се подпира на една или две възглавници с лявата си ръка, а дясната е отпусната на бедрото му. Има надпис върху базата ΟΔΗΣΙΤΩΝ.

- **Тип 2**, 175-75 г. пр. Хр. Лице: глава на Аполон с дълги коси и лавров венец, надясно. Опако: Великият бог Плутон, полулегнал наляво с рог на изобилието на лявото си рамо, се подпира на две възглавници с лявата ръка, а с дясната държи патера. Под монограма има надпис ΟΔΗΣΙ.

- **Тип 3**, 175-75 г. пр. Хр. Лице: брадата глава на Великия бог Плутон с лавров венец, надясно. Опако: Великият бог Плутон на кон в спокоен ход, с рог на изобилието в дясната ръка, надясно и надпис ΟΔΗΣΙΤΩΝ, изписан цялостно при всички монети от типа (10).

След 72 г. пр. Хр. има един период от около половин век, когато в Одесос не се секат собствени монети. През 72 г. пр. Хр. е походът на Марк Лукул към Месембрия и Аполония. Той е резултат от противопоставянето на двете силни за времето си държави – Понтийското царство и Римската империя. Побеждава Рим и с това градовете на север от Хемус (Стара планина) стават съюзници на Римската империя. Основна парична единица в Одесос и региона става римският денар. Малко по-късно Гай Антоний Хибрида е разгромен при Истрос (3). Следва период, през който в Одесос монетарницата не работи и се прекъсва собственото монетосечене. Тези военни действия са причина за повече от половинвековно прекъсване на монетосеченето в Одесос. След присъединяване на Одесос към Римската империя и обособяване на провинция Мизия през 12 г. пр. Хр. в Одесос отново се секат монети. Одесос, както и други градове, стават съюзници на Римската империя и имат известна автономия.

Римски автономни монети от Одесос: Най-ранните монети, които се отличават от предишните, са от времето на Октавиан Август, често изобразяван със своя зет Агрипа. Те са първият знак за започващото римско влияние в Одесос и на Балканския полуостров (Снимка 5). На монетите, освен полегналият бог Дарзалас с рога на изобилието и други характерни за града изображения от елинистическия период, се появява и изображение на Херакъл (Херкулес), брадат конник и речният бог Стримон.

Снимка 5. *Ранна монета от император Октавиан Август от Одесос*

Снимка 6. *Монета с образите на Август и Реметалк I*

При Октавиан Август рогът на изобилието е един от любимите символи. Затова е поставен с бог Дарзалас (преименуван на Плутон) на монетите от Одесос. Забелязваме приемственост на монетите от периода на римско влияние с тези от траките, що се касае за стария символ на града. Другите характерни монети са тези с Август и Тиберий, заедно с Реметалк I и II, от едната страна на монетите. Римското влияние на Балканския полуостров необратимо настъпва.

Забелязва се, че името на града Одесос се изписва по различни начини:

- ΟΔΗΣΙΤΩΝ – при елинистическата епоха;
- ΟΔΗΣΙΤω – при Октавиан Август;
- ΟΔΗCΙΤΩΝ и ΟΔΗCCЄΙΤΩΝ – при Траян (98-117 г.);
- ΟΔΗCCΙΤΩΝ, ΟΔΗCЄΙΤωΝ – при Адриан (117-138 г.);
- ΟΔΗCCЄΙΤΩΝ – при Антонин Пий (138-161 г.);
- ΟΔΗCCЄΙΤΩΝ, - до Гордиан III (238-244 г.) (3).

Монетите от I в. сл. Хр. от Одесос се наричат още „псевдоавтономни монети“.

Монетата на снимка 6 е от периода 12 г. пр. Хр. – 12/13 г. сл. Хр., тъй като през този период след настъпването на римляните има засичане на годините на Август и Реметалк I, т. е. малко преди края на управлението на император Октавиан Август. Често на монетите са поставяни знаци, наричани „контрамарка“, за да важат и в други градове от провинцията. Те са се поставяли в долната част на монетата, малко встрани от образа на императора. Качеството на централните римски монети винаги е било по-добро от провинциалните и колониалните. Различават се по буквите S отляво и C отдясно, означаващи, че са одобрени от сената (Senatum consultum).

Римляните стъпват на Балканския полуостров още по време на Републиката. В 168 г. пр. Хр. след битката при Пидна Македонската държава напълно изгубва независимостта си. Наистина в 149 г. бил предприет напразен опит за възстановяване на нейната свобода, но той претърпял крах. Тогава е повратен момент за по-нататъшното развитие на живота на Балканския полуостров. През 72 г. пр. Хр. Рим побеждава понтийския владетел Митридат VI Евпатор (121-63 г. пр. Хр.) и след похода на Марк Лукул цяла Тракия и Черноморските гръцки градове попадат под властта на Рим (5). Това е нова повратна точка, която дава отражение за следващите години. Завладяването на целия полуостров става постепенно и с оставяне на някаква автономия на областите. Основните римски провинции са оформени по времето на император Домициан (81-96 г.), а после границите им се променят съвсем малко. В съвременните граници на България са: Долна и Горна Мизия, Тракия и Македония. Римските монети са били денари, сестерции и антониани. Стандартът е бил два и половина аса правят една сестерция, а четири сестерции – един денар. По-късно се появяват антониените, където римският император е с лъчиста корона на главата си.

Римски колониални монети от Одесос: РРимски колониални монети има много из обширната Римска империя през II-III в. сл. Хр. след паричната реформа (от император Каракала до Диоклециан). През този период на по-важните римски градове се дава правото да секат римски колониални монети. Одесос е сред „избраните“ градове. На територията на България има 13 римски колонии, които имат правото да секат собствени монети: Одесос, Дионисопол,

Аполония, Никополис ад Иструм (с. Никюп, Великотърновско), Никополис ад Нестум (с. Гърмен до Гоце Делчев), Месембрия, Анхиало, Деултум (Дебелт) Сердика, Августа Траяна, Филипопол, Марцианопол, Пауталия. На колониалните монети от едната страна е образът на римския император, а от другата – някакъв символ или нещо, характерно за града, например крепостна стена, минерален извор за Марцианопол, божество, герой от митологията и др. За Одесос колониални монети имаме от няколко императори.

Епохата на римското завладяване се отличава с мащабно строителство. Римляните са били добри строители и навсякъде са строили пътища, храмове, сгради, терми, мостове. Те са облагородявали инфраструктурата на района с тенденция да са задълго по тези земи. Обикновено римските колониални монети са медни и бронзови, няма сребърни и златни. През колониалния период монетарницата на Одесос е продължавала да работи. Към края на III в. се забелязва влошаване на качеството на изработка на монетите. Причината е навлизането на готи, сармати, хорули и други племена, предимно от североизток (4). Признак за спадане на стандарта на живот е намаляване на грамажа на монетите, освен влошаване на качеството и намаляване на съдържанието на благородните метали в тях, закриването на монетарници. Многобройните войни, които са водени от Римската империя, дават отражение върху живота и покупателната способност на населението. Всичко това се отразява на богатия Одесос и той се съвзема след столетие. При археологическите разкопки са намирани различни римски колониални монети.

На монетата от Снимка 7 от едната страна е римският император с бог Серапис, еквивалент на Дарзалас и Плутон, а от другата има змия и надпис „Одесейтон“. Срещат се монети с Гордиан III и неговата съпруга Транквилина, която оцелява след убийството на императора. На някои колониални римски монети от Одесос на реверса има крепостна стена. Монетите, издавани и емитирани от античния Одесос, са едно от най-масовите и интензивни монетосечения в тракийските земи под римска власт от ранноримската епоха. Градът сече собствени бронзови монети от управлението на император Домициан (81-96) до края на управлението на император Гордиан III (238-244), като към момента са познати негови издания от общо 21 различни типа (7). В повечето градове из Балканския полуостров монетосеченето постепенно запада след смъртта на император Галиен през 268 г. Има намерени монети от Галиен, Клавдий Готски и Аврелиан, но не са от Одесос. Намаляването на монетосеченето започва да се забелязва още след края на Северската династия при войнишките императори. Първият император, който се е издигнал от обикновен войник, е Максимин Трак (235-238 г.), роден по българските земи. Към края на III в. Одесос престава да сече монети. Намирането на монети от Одесос из другите римски провинции и градове е показателно колко активно са търгували в античността. С падането на Западната Римска империя през 476 г. и отцепването на много провинции, животът в Одесос постепенно запада. Градът е напуснат и до идването на българите, в продължение на повече от век, няма информация да е имало живот. По време на ремонтните дейности на главната улица „Княз Борис I“ бяха открити амфори и монети от времето на античността. Много тракийски и римски монети, намирани в Одесос и околностите, могат да се видят в Регионалния исторически музей във Варна.

Снимка 7. *Колониална монета от Одесос с Гордиан III и Серапис, средата на III в.*

Заключение: Одесос е стар град, основан от милетските гърци на мястото на съществуващо старо тракийско селище. За най-вероятна година на основаването на града се приема 572 г. пр. Хр. Още от началото на IV в. пр. Хр. в Одесос започват да се секат монети. Първите монети са тракийски, сребърни, но впоследствие след походите на Александър Велики започват да приличат на тези на елините. По-късно видът на монетите няколко пъти се променя,

но полулегналият бог Дарзалас, държащ рога на изобилието, се запазва дори и при първите провинциални римски монети. Отначало имаме римски провинциални монети, а по-късно, до към средата на III в. – римски колониални. С кратко прекъсване от 72 г. пр. Хр. до 15 г. пр. Хр. Одесос е имал собствени монети, които са били в обращение и в съседните градове. Монетарницата, която все още не е открита и локализирана, е работила около 6 века и половина с едно близо половинвековно прекъсване. Одесос е бил развит процъфтяващ град, преживял е и трудни моменти, но се е възобновявал на няколко пъти.

Литература:

1. Владимир Беков „Тетрадрахмите на Одесос от собствен тип с великия бог на града - Плутон“ – публикувано в списание „Нумизматика“, бр. 1, юли 2016 г.
2. Никола Мушмов – „Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе“, 1912 г., София.
3. Владимир Беков „Стартът на провинциалното монетосечене в Одесос (краят на I в. пр. н. е. – I в. от н. е.) и псевдоавтономните монети на града (I в. пр. н. е. – III в. от н. е.), 2014 г., бр. 2 от „Журнал за исторически и археологически изследвания“.
4. „Одесос – Варна през древността“ – Varna point, 22.09.2013 г.
5. Професор Иван Карайотов „Римското провинциално монетосечене на градовете в Балканските провинции“.
6. Иван Върбанов „Гръцки императорски монети“, 2002 г., каталог в три тома.
7. Любомир Василев „Рядка бронзова римска провинциална монета от Варна (Одесос) от София“, 2018 г.
8. Ивалина Ненова „Античният град Одесос“, 30.01.2013 г.
9. Владимир Беков, Димитър Димитров „Елинистическите монети на Одесос във фонда на Археологическия музей „Велики Преслав“, списание „Нумизматика“, 2021 г.
10. Д. Димитров, В. Върбанов „Находка от денари и антониани от с. Кардам, Търговищко“, публикувано в „Известия от РИМ Разград“, 2017 г.

За контакти:
Иван Попов
Магистър по Корабоводене и по военни науки
GSM: 0887308822
e-mail: popovii@abv.bg